

Glosy

WYROK TRYBUNAŁU (piąta izba) z dnia 2 czerwca 2022 r.

Wyciąg

W sprawie C-617/20

Mającej za przedmiot wnioszek o wydanie, na podstawie art. 267 TFUE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożony przez Hanseatisches Oberlandesgericht In Bremen (wyższy sąd krajowy w Bremie, Niemcy) postanowieniem z dnia 11 listopada 2020 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 20 listopada 2020 r., w postępowaniu wszczętym przez:

T.N.,

N.N.

przy udziale:

F.G.,

TRYBUNAŁ (piąta izba)

Wydaje następujący wyrok:

30. W tych okolicznościach Hanseatisches Oberlandesgericht in Bremen (wyższy sąd w Bremie) postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

- 1) „Czy oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego właściwym dla jego miejsca zwykłego pobytu, zgodnie z mającymi tam zastosowanie wymogami co do formy, zastępuje oświadczenie o odrzuceniu spadku, które należy złożyć przed sądem państwa członkowskiego, mającym jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, w taki sposób, że uznaje się je za ważne złożone w chwili złożenia tego (pierwszego) oświadczenia (substytucja)?
- 2) Na wypadek udzielenia odpowiedzi przeczącej na pytanie pierwsze: Czy poza złożeniem oświadczenia w przepisanej prawem formie przed sądem właściwym dla miejsca zwykłego pobytu osoby składającej oświadczenie o odrzuceniu spadku dla ważności tego oświadczenia jest konieczne, by składająca je osoba zawiadomiła o złożeniu oświadczenia sąd mający jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej?
- 3) W razie udzielenia odpowiedzi przeczącej na pytanie pierwsze i odpowiedzi twierdzącej na pytanie drugie:
 - a) Czy dla ważności oświadczenia o odrzuceniu spadku, w szczególności dla dochowania terminów na złożenie tego oświadczenia obowiązujących w miejscu jego złożenia, konieczne jest, aby pisma skierowane do sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej były sporządzone w języku obowiązującym w miejscu, gdzie ten sąd się znajduje?
 - b) Czy dla ważności oświadczenia o odrzuceniu spadku, w szczególności dla dochowania terminów obowiązujących na złożenie tego oświadczenia w miejscu, gdzie ten sąd się znajduje, konieczne jest przekazanie sądowi mającemu jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej przez sąd właściwy ze względu na miejsce zwykłego pobytu składającego oświadczenie oryginału dokumentów wystawionych w związku z odrzuceniem spadku wraz z tłumaczeniem?”.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

34. Należy stwierdzić, że poprzez swoje pytania, które należy rozpatrzyć łącznie, sąd odsyłający dąży w istocie do ustalenia, czy art. 13 i 28 rozporządzenia nr 650/2012 należy interpretować w ten sposób, że oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego jego miejsca zwykłego pobytu uważa się za ważne pod względem formy, jeżeli spełnione zostały wymogi co do formy mające zastosowanie przed tym sądem, bez konieczności spełnienia przez owo oświadczenie — dla celów jego ważności — wymogów co do formy ustanowionych w prawie właściwym dla dziedzinienia.

Co do istoty

35. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału zarówno względy jednolitego stosowania prawa Unii, jak i zasady równości wskazują na to, że treści przepisu prawa Unii, który nie zawiera wyraźnego odesłania do prawa państw członkowskich dla określenia swego znaczenia i zakresu, należy zwykle nadać w całej Unii autonomiczną i jednolitą wykładnię, którą należy ustalić, uwzględniając nie tylko brzmienie, ale również kontekst przepisu i cel danego uregulowania [wyroki: z dnia 1 marca 2018 r., Mahnkopf, C-558/16, EU:C:2018:138, pkt 32; z dnia 9 września 2021 r., UM (Umowa przeniesienia własności *mortis causa*), C-277/20, EU:C:2021:708, pkt 29].
36. Co się tyczy w pierwszej kolejności brzmienia rozpatrywanych przepisów i ich kontekstu, należy przypomnieć, że art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 należy do rozdziału II tego rozporządzenia, który reguluje ogół podstaw jurysdykcji w sprawach spadkowych. Zgodnie z tym przepisem oprócz sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej zgodnie z tym rozporządzeniem sądy w państwie członkowskim zwykłego pobytu każdej osoby, która na mocy prawa właściwego dla dziedziczenia może złożyć przed sądem oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, zapisu lub udziału obowiązkowego lub oświadczenie mające na celu ograniczenie odpowiedzialności danej osoby za długi spadkowe, mają jurysdykcję do przyjęcia takich oświadczeń.
37. Ów art. 13 przewiduje zatem alternatywną jurysdykcję mającą na celu umożliwienie spadkobiercom, którzy nie mają miejsca zwykłego pobytu w państwie członkowskim, którego sądy mają jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, zgodnie z ogólnymi zasadami zawartymi w art. 4–11 rozporządzenia nr 650/2012, złożenia oświadczeń dotyczących przyjęcia spadku lub jego odrzucenia przed sądem państwa członkowskiego, w którym mają oni miejsce zwykłego pobytu.
38. Wspomnianą normę jurysdykcyjną uzupełnia norma kolizyjna w art. 28 rozporządzenia nr 650/2012, która należy do rozdziału III tego rozporządzenia regulującego prawo właściwe i która reguluje w szczególności ważność takich oświadczeń pod względem formy. Zgodnie z tym artykułem oświadczenia są ważne pod względem formy, jeżeli odpowiadają one — zgodnie z art. 28 lit. a) — wymogom prawa właściwego dla dziedziczenia (*lex successionis*) oraz — zgodnie z jego lit. b) — wymogom prawa państwa, w którym osoba składająca wspomniane oświadczenie ma miejsce zwykłego pobytu.
39. Z brzmienia art. 28 rozporządzenia nr 650/2012 można wywnioskować, że przepis ten ma na celu doprowadzenie do uznania ważności

oświadczenia o odrzuceniu spadku albo gdy spełnione są przesłanki ustanowione przez prawo właściwe dla dziedziczenia (gdy ma ono zastosowanie), gdy spełnione są przesłanki przewidziane przez prawo państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy, który zrzeka się spadku (gdy zastosowanie ma to ostatnie prawo).

40. W tym względzie z art. 13 w związku z art. 28 rozporządzenia nr 650/2012 wynika — jak zauważył w istocie rzecznik generalny w pkt 58 opinii — że te dwa przepisy są ściśle skorelowane, tak że warunkiem jurysdykcji sądów państwa członkowskiego miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy do otrzymania oświadczeń dotyczących odrzucenia spadku jest to, aby obowiązujące w tym państwie prawo spadkowe przewidywało możliwość złożenia takiego oświadczenia przed sądem. Ponieważ warunek ten jest spełniony, wszystkie czynności podlegające wykonaniu przed sądem państwa członkowskiego miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy pragnącego złożyć takie oświadczenie określa prawo tego państwa członkowskiego.
41. Co się tyczy w drugiej kolejności celów realizowanych przez rozporządzenie nr 650/2012, taka wykładnia art. 13 i 28 tego rozporządzenia znajduje potwierdzenie w jego motywie 32, zgodnie z którym celem tych przepisów jest „ułatwi[enie] zyci[a] spadkobiercom i zapisobiercom mającym miejsce zwykłego pobytu w państwie członkowskim innym niż to, w którym dana sprawa spadkowa jest lub będzie rozpatrywana”. W tym celu zgodnie z tym samym motywem wspomniane rozporządzenie powinno umożliwić każdej osobie uprawnionej na mocy prawa właściwego dla dziedziczenia do złożenia pewnych oświadczeń dotyczących spadku, do których zalicza się również jego odrzucenie, złożenie takich oświadczeń w formie przewidzianej prawem państwa członkowskiego zwykłego pobytu tej osoby przed sądami tego państwa członkowskiego. W kwestii tej Trybunał uściślił już, że celem art. 13 rzonego rozporządzenia jest w świetle motywu 32 tego samego rozporządzenia ułatwienie życia spadkobiercom i zapisobiercom poprzez ustanowienie odstępstwa od ustanowionych w art. 4—11 rzonego rozporządzenia przepisów regulujących jurysdykcję (wyrok z dnia 21 czerwca 2018 r., Oberle, C-20/17, EU:C2018:485, pkt 42).
42. Taka wykładnia znajduje ponadto potwierdzenie w celu rozporządzenia nr 650/2012, którym zgodnie z jego motywem 7 jest ułatwienie prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego poprzez usuwanie przeszkód w swobodnym przepływie osób, które pragną wykonywać przysługujące im prawa w zakresie spraw spadkowych mających skutki transgraniczne. W szczególności w europejskiej przestrzeni sprawiedliwości prawa spadkobierców i zapisobierców, innych

osób bliskich zmarłemu oraz wierzycieli spadkowych muszą zostać zagwarantowane w sposób skuteczny (zob. w tym względzie wyroki: z dnia 1 marca 2018 r., Mahnkopf, C-558/16, EU:C:2018:138, pkt 35; z dnia 1 lipca 2021 r., Vorarlberger Landes- Und Hypotheken-Bank, C-301/20, EU:C:2018:528, pkt 27, 34).

43. Jeśli chodzi o oświadczenia o odrzuceniu spadku złożone przed sądem właściwym na podstawie art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, art. 28 lit. b) tego rozporządzenia gwarantuje, że to uprawnienie przyznane spadkobiercy, którego miejsce zwykłego pobytu znajduje się w państwie członkowskim innym niż państwo sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, jest skuteczne.
44. W tym względzie należy stwierdzić, że z uwagi na ograniczony zakres jurysdykcji sądu, o której mowa w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, każda inna wykładnia zmierzająca do ograniczenia ważności pod względem formy oświadczenia dotyczącego odrzucenia spadku, w szczególności poprzez poddanie go wymogom co do formy wynikającym z prawa właściwego dla dziedziczenia, skutkowałyby pozbawieniem przepisów art. 13 i art. 28 lit. b) tego rozporządzenia wszelkiej skuteczności (*effet tiule*) i naruszeniem celów tego rozporządzenia oraz zasady pewności prawa.
45. W konwencji, jak podkreślił rzecznik generalny w pkt 64 opinii, poszanowanie celu rozporządzenia nr 650/2012 polegającego na umożliwieniu spadkobiercom składania oświadczeń dotyczących odrzucenia spadku w państwie członkowskim miejsca zwykłego pobytu oznacza, że aby takie oświadczenia można było uznać za ważne, spadkobiercy ci nie muszą dopełniać innych wymogów co do formy przed sądami innych państw członkowskich niż wymogi co do formy przewidziane przez prawo państwa członkowskiego, w którym takie oświadczenie zostaje złożone.
46. Jeżeli chodzi o zawiadomienie o tych oświadczeniach sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, należy zauważyć, że z ostatniego zdania motywu 32 rozporządzenia nr 650/2012 wynika, że „[o]soby, które decydują się skorzystać z możliwości złożenia oświadczenia w państwie członkowskim ich zwykłego pobytu, powinny same poinformować sąd lub organ rozpatrujący lub mający rozpatrywać daną sprawę spadkową o istnieniu takich oświadczeń w terminie określonym przez prawo właściwe dla dziedziczenia”.
47. To ostatnie zdanie motywu 32 rozporządzenia nr 650/2012 sugeruje na pierwszy rzut oka, zdaniem prawodawcy Unii, że oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przed sądem państwa członkowskiego miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy musi zostać podane do wiadomości sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie

spadkowej. Należy jednak stwierdzić, że ani art. 13, ani art. 28 rozporządzenia nie przewidują mechanizmu przekazywania takich oświadczeń przez sąd państwa członkowskiego miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy, który spadek odrzuca, sądowi mającemu jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej. Ów motyw 32 zakłada jednak, że osoby, które skorzystały z możliwości złożenia takich oświadczeń w państwie członkowskim ich miejsca zwykłego pobytu, będą ponosiły odpowiedzialność za poinformowanie o istnieniu tych oświadczeń organów właściwych w sprawach spadkowych.

48. W takiej sytuacji, w braku w prawie Unii jednolitego systemu przewidującego przekazywanie oświadczeń dotyczących spadku sądowi mającemu jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, ostatecznie zdanie motywu 32 rozporządzenia nr 650/2012 należy rozumieć jako wskazujące na konieczność podjęcia przez osobę, która złożyła oświadczenie o odrzuceniu spadku, niezbędnych czynności, dzięki którym sąd mający jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej poweźmie wiedzę o istnieniu ważnego oświadczenia. Jednakże niepodjęcie tych czynności w terminie wyznaczonym przez prawo właściwe dla dziedziczenia nie stanowi podstawy do kwestionowania ważności takiego oświadczenia.

49. W związku z tym oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego miejsca jego zwykłego pobytu, z poszanowaniem wymogów co do formy mających zastosowanie przed tym sądem, powinno wywoływać skutki prawne przed sądem mającym jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej, o ile sąd ten powziął wiedzę o istnieniu tego oświadczenia, przy czym takie oświadczenie nie podlega dodatkowym wymogom co do formy ustanowionym przez prawo właściwe dla dziedziczenia.

50. W niniejszej sprawie z informacji przedstawionych przez sąd odsyłający wynika, że bratankowie zmarłego złożyli oświadczenie dotyczące zrzeczenia się spadku po zmarłym przed sądem niderlandzkim z zachowaniem wymogów co do formy obowiązujących przed tym sądem, a Amtsgericht Bremen (sąd rejonowy w Bremie) powziął wiadomość o istnieniu tego oświadczenia przed wydaniem orzeczenia w danej sprawie spadkowej. W związku z tym wydaje się, że sąd niemiecki powinien był uwzględnić wspomniane oświadczenie, niezależnie od tego, czy spełniało ono inne wymogi i czy towarzyszyły mu wyjaśnienia, które ten sąd uważał za konieczne do uznania takiego oświadczenia za ważne. Jak wynika bowiem z motywu 67 rozporządzenia nr 650/2012, spadkobiercy powinni móc łatwo wykazać swój status lub prawa i uprawnienia w celu „[s]zybkie[go], łatwe-

[go] i skuteczne[go] załatwieni[a] sprawy spadkowej mającej skutki transgraniczne w Unii”.

51. W świetle całości powyższych rozważań na przedstawione pytania trzeba odpowiedzieć, iż art. 13 i 28 rozporządzenia nr 650/2012 należy interpretować w ten sposób, że oświadczenia o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego jego miejsca zwykłego pobytu uważa się za ważne pod względem formy, jeżeli spełnione zostały wymogi co do formy mające zastosowanie przed tym sądem, bez konieczności spełniania przez owo oświadczenie — dla celów jego ważności — wymogów co do formy ustanowionych w prawie właściwym dla dziedziczenia.
52. [...] Trybunał (piąta izba) orzeka co następuje:
Artykuły 13 i 28 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego należy interpretować w ten sposób, że oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego jego miejsca zwykłego pobytu uważa się za ważne pod względem formy, jeżeli spełnione zostały wymogi co do formy mające zastosowanie przed tym sądem, bez konieczności spełnienia przez owo oświadczenie — dla celów jego ważności — wymogów co do formy ustanowionych w prawie właściwym dla dziedziczenia.

Jadwiga Pazdan^{a)}

<https://orcid.org/0000-0002-6496-6723>

Odrzucenie spadku w świetle wyroku TSUE z 2 czerwca 2022 r. (C-617/20)

Abstract: The jurisdiction provided for in Article 13 of Regulation 650/2012 is ancillary to the jurisdiction regulated in Articles 4—11 of the Regulation. It covers only the declarations described in this provision. Their content is determined by the law applicable to succession. Jurisdiction under Article 13, on the other hand, does not cover the consequences of the silence of a candidate for an heir. The effects of the waiver of the succession are assessed according to the provisions of the law applicable to succession even if the waiver occurred within the jurisdiction of Article 13 of the Regulation. In the case before the CJEU, the Bremen court of succession held that since it had not been served with the original document containing the waiver of the succession with an official translation into German within the deadline set by the law application to succession (Section 1944(3) BGB), there had been no effective waiver of the succession. Responding to the preliminary questions of the German court of second instance, the CJEU correctly stated that in the case of waiver of the succession in the state, in which the waiving heir has his or her habitual residence, it is sufficient to comply with the form requirements provided for by the law of the state in which that declaration is made, without a necessity to comply with the requirements of the *lex successio-nis*. On the basis of *legis processualis*, the German court of succession could have requested that translation into German of the documents drawn up in Dutch is submitted. On the same basis, it could also have demanded the submission of the originals of the above documents. However, it incorrectly held that these acts must be completed within the time limit for waiver of succession provided for in the *legis successio-nis*. It is also clear that the failure of the heir waiving the succession to comply with the instruction contained in the last sentence of recital 32 of the Regulation (paragraph 74) regarding the obligation to give notice of waiver, does

^{a)} Prof. dr hab., Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

not render the waiver invalid. It seems desirable in future, however, to explicitly include in the Regulation the obligation to notify the court of succession of the waiver, in the country of habitual residence of the waiving heir.

Keywords: the EU Succession Regulation — habitual residence — acceptance of waiver of the succession, of a legacy or of a reserved share — substantive validity — jurisdiction — case C 617/20

1. Uwagi wstępne

1. Problematyka spadkowa coraz częściej zaprzęta uwagę Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). W komentowanym wyroku z 2 czerwca 2022 r. odpowiedź na pytania prejudycjalne postawione przez sąd drugiej instancji w Bremie (Hanseatisches Oberlandesgericht in Bremen) Trybunał poprzedził pogłębioną wykładnią postanowień art. art. 13, 28 i 23 ust. 1 i 2 lit. e) rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego¹ [dalej: rozporządzenie nr 650/2012].

2. Warto przypomnieć, że — jak wynika z art. 84 zd. 1 rozporządzenia nr 650/2012 — weszło ono w życie dwudziestego dnia po jego opublikowaniu w Dz.Urz., czyli 16 sierpnia 2012 r., natomiast datę rozpoczęcia jego stosowania (w art. 84 zd. 2) wyznaczono na dzień 17 sierpnia 2015 r. (z wyjątkami dotyczącymi niektórych jego przepisów).

Błędnie niektórzy autorzy tę ostatnią datę uważają za datę wejścia w życie rozporządzenia².

Wszystkie prawnie relewantne zdarzenia w komentowanej sprawie nastąpiły po 17 sierpnia 2015 r. Stosowanie przy rozpatrywaniu sprawy przez TSUE postanowień rozporządzenia nr 650/2012 jest więc uzasadnione.

¹ Dz.Urz. UE 2012, L 201, s 107.

² Np. P. Czubik, *Transgraniczne odrzucanie spadku w świetle rozporządzenia nr 650/2012 — zagadnienia wybrane*, „Rejent” 2017, nr 2, s. 17; A. Szymański, w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021, s. 1840, nb. 2, który jako datę wejścia w życie rozporządzenia podaje dzień 17.07.2015 r. Na temat znaczenia daty wejścia w życie (odmiennej od daty rozpoczęcia stosowania) zob. M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB, *Prawo i postępowanie spadkowe. Komentarz*, red. K. Osajda, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 135, nt. 2.1.

3. Opinie lub uwagi w toku postępowania przedstawili: rzecznik generalny M. Szpunar, rząd hiszpański i rząd włoski oraz w imieniu Komisji Europejskiej — początkowo S. Grünheid, W. Wils i M. Wilderspin, a następnie S. Grünheid, W. Wils.

4. W rozpatrywanej sprawie chodziło o odrzucenie spadku przez spadkobierców mających miejsce zwykłego pobytu w państwie członkowskim (Niderlandy) innym niż państwo członkowskie sądu mającego jurysdykcję do orzekania w rozpatrywanej sprawie spadkowej (sądem tym był sąd niemiecki), dokonane przed sądem państwa członkowskiego miejsca zwykłego pobytu tych spadkobierców (sąd mający siedzibę w Hadze).

Z tych też względów dalsze rozważania koncentrować się będą na oświadczeniu o odrzuceniu spadku. Dotyczyć będą jurysdykcji prawa właściwego do oceny przesłanek ważności i skutków oświadczenia o odrzuceniu spadku i wreszcie prawa właściwego do oceny wymagań w zakresie formy omawianego oświadczenia. Poruszone też zostaną wybrane zagadnienia szczegółowe doniosłe dla ostatecznego rozstrzygnięcia.

5. Postępowanie spadkowe, na wniosek wdowy po spadkodawcy W.N., toczyło się przed sądem pierwszej instancji w Bremie (Amtsgericht Bremen). Sąd ten pismem z 22.11.2019 r. wezwał spadkobierców spadkodawcy (T.N. i N.N.) do zajęcia stanowiska w sprawie. Spadkobiercy przesłali sądowi w Bremie kopie dokumentów o odrzuceniu spadku sporządzonych w języku niderlandzkim (pismo z 13.12.2019 r.). Sąd — pismem z 3.01.2020 r. — zawiadomił ich, że ze względu na brak tłumaczenia na język niemiecki przedłożone dokumenty nie mogą być brane pod uwagę. W piśmie sporządzonym w języku niemieckim z 15.01.2020 r., skierowanym do sądu w Bremie, N.N. zwrócił uwagę, iż przesłane dokumenty obejmują oświadczenia złożone przez niego i brata zgodnie z prawem europejskim w języku niderlandzkim i nie wymagają tłumaczenia na język niemiecki. W odpowiedzi sąd w Bremie stwierdził, że wykonanie tłumaczeń jest konieczne, zwrócił też uwagę na potrzebę zachowania terminów do odrzucenia spadku. Postanowieniem z 27.02.2020 r. sąd orzekł, że m.in. T.N. i N.N. przyjęli spadek. Na postanowienie to spadkobiercy T.N. i N.N. wnieśli zażalenie. Przedłożyli sądowi pierwszej instancji w Bremie kolorowe kopie dokumentów sporządzonych przez sąd w Hadze wraz z tłumaczeniem na język niemiecki. Po zakwestionowaniu przez sąd w Bremie przesłanych kopii przedłożyli 17.08.2020 r. oryginały oczekiwanych dokumentów.

Postanowieniem z 2.09.2020 r. Sąd pierwszej instancji w Bremie oddalił zażalenie i przekazał sprawę sądowi drugiej instancji w Bremie (Hanseatisches Oberlandesgericht in Bremen) z uzasadnieniem, że oświadczenia T.N. i N.N. o odrzuceniu spadku są nieważne z powodu

niezachowania sześciomiesięcznego terminu przewidzianego w § 1944 ust. 3 k.c.n. (BGB). W tym terminie bowiem — jak stwierdzono — niemiecki sąd spadku nie otrzymał oryginałów dokumentów, o które chodziło. Samo złożenie przed sądem niderlandzkim oświadczenia o odrzuceniu spadku i poinformowanie o tym niemieckiego sądu spadku oraz przesłanie na jego adres kopii dokumentów — zdaniem niemieckiego sądu spadku — nie doprowadziło do skutecznego (ważnego) odrzucenia spadku.

Sąd drugiej instancji w Bremie stanął przed trudnym zadaniem. W tle miał bowiem rozbieżność poglądów w doktrynie niemieckiej co do pojmowania formy na tle art. 28 rozporządzenia (będzie o tym szerzej mowa w dalszych rozważaniach), zwłaszcza tego, czy wymagania przewidziane postanowieniami statutu spadkowego muszą być respektowane także wtedy, gdy oświadczenie o odrzuceniu spadku składane jest w państwie miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy odrzucającego spadek.

W tej sytuacji sąd drugiej instancji w Bremie postanowił zawiesić postępowanie i skierować do TSUE pytania prejudycjalne. Komentowany wyrok zawiera na nie odpowiedzi.

6. Praktyczną doniosłość i aktualność tej problematyki potwierdza fakt, iż do Trybunału wpłynęły już kolejne pytania prejudycjalne z innego państwa członkowskiego, dotyczące interpretacji art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, przedstawione przez Sofijski Rajonen Syd (Bułgaria) postanowieniem z 25.10.2021 r. (C-651/21).

7. Przy poszukiwaniu rozstrzygnięć należy mieć na uwadze jakże trafną wskazówkę wypowiedzianą w pkt. 35 uzasadnienia wyroku, iż „wykładnia przepisów prawa Unii, jeżeli co innego z nich nie wynika, powinna mieć charakter autonomiczny i jednolity w całej Unii. Należy przy tym brać pod uwagę nie tylko brzmienie, ale również kontekst przepisu i cel danego uregulowania”³.

2. Jurysdykcja w zakresie odrzucenia spadku

8. Przepis art. 4 rozporządzenia nr 650/2012 przyznaje jurysdykcję do orzekania co do ogółu spraw dotyczących spadku sądom państwa

³ Zob. też M. Szpunar, *Wykładnia autonomiczna europejskiego prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 186 i n.

członkowskiego, w którym spadkodawca miał swoje miejsce zwykłego pobytu w chwili śmierci. Jurysdykcja ta bez wątpienia obejmuje złożenie przez spadkobiercę oświadczenia o odrzuceniu spadku. Również dalsze postanowienia rozporządzenia (art. 5—11), przyznające sądom w różnych sytuacjach jurysdykcję do orzekania co do ogółu spraw dotyczących spadku, określają jurysdykcję także w odniesieniu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku.

We wszystkich takich przypadkach mamy do czynienia z tzw. sądem spadku.

9. W rozporządzeniu nr 650/2012 znalazł się jednak również oddzielny przepis regulujący jurysdykcję obejmującą m.in. złożenie oświadczenia o odrzuceniu spadku. W myśl art. 13 rozporządzenia „oprócz sądu mającego jurysdykcję do orzekania w danej sprawie spadkowej zgodnie z niniejszym rozporządzeniem, sądy w państwie członkowskim zwykłego pobytu każdej osoby, która na mocy prawa właściwego dla dziedziczenia może złożyć przed sądem oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, zapisu lub udziału obowiązkowego lub oświadczenie mające na celu ograniczenie odpowiedzialności danej osoby za długi spadkowe, mają jurysdykcję do przyjęcia takich oświadczeń, w przypadkach gdy na mocy prawa tego państwa członkowskiego takie oświadczenia mogą być złożone przed sądem”.

Z możliwości stworzonych przez ten przepis skorzystali w sprawie rozpatrywanej przez sądy niemieckie dwaj spadkobiercy (T.N. i N.N.), zwani „bratankami zmarłego” (W.N.), którzy 13.09.2019 r. złożyli przed sądem w Hadze (rechtbank Den Haag) — Niderlandy oświadczenie o odrzuceniu spadku, wpisane do tamtejszego rejestru spadkowego w dniu 30.09.2019 r.

Zarówno rzecznik generalny w swej opinii, jak i Trybunał w komentowanym wyroku słusznie zwrócili uwagę na potrzebę respektowania przy interpretacji i stosowaniu wspomnianych przepisów rozporządzenia nr 650/2012 wskazówek zamieszczonych w pkt 7, 32 i 33 motywów do tegoż rozporządzenia. Dla wykładni przepisu art. 13 szczególne znaczenie ma pkt 32 motywów. Stwierdzono w nim:

zd. 1. „Aby ułatwić życie spadkobiercom i zapisobiercom mającym miejsce zwykłego pobytu w państwie członkowskim innym niż to, w którym dana sprawa spadkowa jest lub będzie rozpatrywana, niniejsze rozporządzenie powinno umożliwić każdej osobie — uprawnionej na mocy prawa właściwego dla dziedziczenia do złożenia oświadczeń dotyczących przyjęcia lub odrzucenia spadku, zapisu lub udziału obowiązkowego lub dotyczących ograniczenia odpowiedzialności tej osoby za długi spadkowe — złożenie takich oświadczeń w formie przewidzianej prawem państwa

członkowskiego zwykłego pobytu tej osoby przed sądami tego państwa członkowskiego.

zd. 2. Nie powinno to uniemożliwiać składania takich oświadczeń w tym państwie członkowskim przed innymi organami, które są właściwe do przyjmowania oświadczeń na mocy prawa krajowego”.

Intencja zamieszczenia w zd. 1 motywów rozporządzenia przytoczonej wskazówki jest oczywista. Zmierza ona do ułatwienia beneficjariuszom spadkowym mającym miejsce zwykłego pobytu w państwie członkowskim innym niż państwo, w którym sprawa spadkowa ma być rozpatrywana przez sąd spadku, zajęcia stanowiska wobec przypadającej im „korzyści” spadkowej.

10. Trafnie stwierdził w swej opinii rzecznik generalny, że jurysdykcja przewidziana w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 jest jurysdykcją dodatkową w stosunku do jurysdykcji przyznanej sądowi spadku w art. 4—11 tego rozporządzenia⁴. Oznacza to, że istnieje tylko wtedy, gdy na podstawie art. 4—11 rozporządzenia nr 650/2012 jurysdykcja w zakresie spraw spadkowych przysługuje sądowi państwa członkowskiego⁵.

Nazywana jest jurysdykcją szczególną⁶. W wytyczonym przez siebie zakresie jest jurysdykcją konkurencyjną w stosunku do jurysdykcji okre-

⁴ Zob. też w doktrynie W.H. Rechberger, S. Frodl, in: *Die EU-Erbrechtsverordnung in Österreich. Handbuch*, Hrsg. W.H. Rechberger, B. Zöchling-Jud, Verlag Österreich, Wien, 2015, s. 94, nb. 87; F. Odersky, in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung, Kommentar*, Otto Schmidt, Köln, 2015, s. 102, nb. 1; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit européen des successions. Commentaire de Règlement (UE) n° 650/2012 du 4 juillet 2012*, Éditions Bruylant, Bruxelles, 2016, s. 258, nb. 5; P. Czubik, *Przepisy dotyczące odrzucenia spadku w europejskim rozporządzeniu spadkowym z perspektywy polskiego notariusza*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2, s. 11; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 59, nt. 1; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. A. Dutta, J. Weber, C.H. Beck, München, 2021, s. 164, nb. 1.

⁵ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Bd. 10, *Internationales Privatrecht I. Europäisches Kollisionsrecht, Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch (Art. 1—24)*, Hrsg. J. von Hein, C.H. Beck, München, 2015, s. 150B, nb. 2; E. Gitschthaler, in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*, Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015, s. 14, nb. 2, 3; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet, I. Pretelli (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 260—261, nb. 10—12; M. Pazdan, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 1160, nb. 11 [dalej: PPM. Komentarz 2018].

⁶ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 150, nb. 1; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 261, nb. 13; G. Hohloch, in: *Erman. Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Hrsg. H.P. Westermann, B. Grunewald, G. Maier-Reimer, Otto Schmidt, Köln, 2017, s. 6793, nb. 3; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 166, nb. 8.

ślonej w art. 4—11 rozporządzenia⁷. Można nazywać ją również jurysdykcją przemianą (alternatywną)⁸.

Zmierzając do odrzucenia spadku, spadkobierca może skorzystać albo z ogólnej, albo z dodatkowej drogi prowadzącej do założonego przez siebie celu. Skutek w postaci odrzucenia spadku może być osiągnięty na każdej z tych dróg.

11. Dopuszczalność skorzystania przez kandydata na spadkobiercę z tej dodatkowej drogi zależy od tego, czy spełnione są przesłanki określone w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012. To z tego powodu jurysdykcję przewidzianą w tym przepisie określa się mianem jurysdykcji dodatkowej.

Równocześnie jednak — jeżeli przesłanki te są spełnione i oświadczenie o odrzuceniu spadku czyni zadość wymaganiom wynikającym z prawa dla niego właściwego (w szczególności z postanowień statutu spadkowego i prawa wskazanego przez normę kolizyjną z art. 28 rozporządzenia) — czynność ta wywołuje skutki równorzędne skutkom, które nastąpiłyby w razie skorzystania przez spadkobiercę z jurysdykcji określonej w art. 4—11 rozporządzenia. Skutki te określa statut spadkowy ustalony na podstawie art. 21—22 rozporządzenia nr 650/2012⁹.

12. W art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 jest mowa wyłącznie o przyznaniu przewidzianej w tym przepisie kompetencji sądowi. W zd. 2 motywu 32 dopuszczono jednak przyznanie tej kompetencji przez ustawodawców państw członkowskich także innym podmiotom. Obok

⁷ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1502, nb. 1, s. 1504, nb. 8; M. Makowsky, in: *Rom-Verordnungen*, Bd. 6, Hrsg. R. Hüsstege, H.-P. Mansel, Nomos, Baden-Baden, 2015, s. 890—891, nb. 13, 17; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Özturk), *Le droit...*, s. 263, nb. 18.

⁸ Zob. P. Lagarde, *Les principes de base du nouveau règlement européen sur les successions*, „Revue critique de droit international privé” 2012, no. 4, s. 711; K. Weitz, *Jurysdykcja krajowa w sprawach spadkowych w świetle rozporządzenia spadkowego*, w: *Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015, s. 80; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku według rozporządzenia spadkowego UE z 2012 r. (z wyłączeniem problematyki formy)*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 137; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1160, nb. 8; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 164, nb. 1. Zob. też pkt 37 uzasadnienia komentowanego wyroku.

⁹ Zob. P. Mankowski, in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*. Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015, s. 209, nb. 57; A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1564, nb. 4; G. Hohloch, in: *Erman...*, 2017, s. 6803, nb. 6; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 139; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1185, nb. 32, s. 1222, nb. 11; M. Kostwiński, F. Nowak, w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021, s. 1965, nb. 156.

sądów w wielu państwach (w tym w Polsce) kompetencja ta przysługuje także notariuszom.

Jurysdykcja z art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 obejmuje wyłącznie oświadczenia składane po otwarciu spadku¹⁰. Ich listę wyznacza statut spadkowy. Chodzi tu w szczególności o oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, zapisu (w Polsce dotyczy to wyłącznie zapisu windykacyjnego¹¹, w niektórych państwach dopuszczalne jest złożenie stosownego oświadczenia także w stosunku do zapisu zwykłego) bądź udziału w spadku z tytułu tzw. rezerwy (części nierozrządzałnej spadku). Nie odnosi się to do zachowku.

Przepis art. 13 nie obejmuje skutków milczenia kandydata na spadkobiercę¹², jak również oświadczenia kandydata na wykonawcę testamentu o odmowie przyjęcia tej funkcji¹³. Kwestie te podlegają statutowi spadkowemu.

Nie można skorzystać z art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, jeżeli prawo państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy wymaga podjęcia przez sąd jeszcze dalszych czynności¹⁴, poza samym przyjęciem oświadczenia, np. wydania postanowienia o sporządzeniu spisu inwen-

¹⁰ Zob. P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 258, nb. 3 (nie obejmuje więc np. instytucji uregulowanej w art. 929 k.c. francuskiego); J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 133; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1160, nb. 10; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 166, nb. 9.

¹¹ Zob. J. Turlukowski, w: *Unijne rozporządzenie spadkowe nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 140, nb. 14, s. 141, nb. 15; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. II, red. K. Pietrzykowski, C.H. Beck, Warszawa, 2021, s. 1226, nb. 4.

¹² Zob. P. Lagarde, in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung, Kommentar*, Otto Schmidt, Köln, 2015, s. 171, nb. 2; M. Makowsky, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 889, nb. 7; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 260, nb. 7; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 135; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 62, nt. 14; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1185, nb. 36; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. A. Dutta, J. Weber, C.H. Beck, München, 2021, s. 285, nb. 17.

¹³ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1504, nb. 6; K. Weitz, *Jurysdykcja krajowa...*, s. 81; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 479, nb. 8; J. Pazdan, *Forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku według rozporządzenia spadkowego UE z 2012 r.*, w: *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, red. J.W. Adamowski, T. Wallas, K. Kakareko, Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”, Warszawa—Poznań, 2016, s. 768; R. Dubowski, J. Mazurkiewicz, w: *Unijne rozporządzenie spadkowe nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 222, nb. 4; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1161, nb. 13, s. 1222, nb. 9; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 165, nb. 3; M. Kostwiński, F. Nowak, w: *Notariat...*, s. 1965, nb. 156.

¹⁴ Zob. M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 60, nt. 6; J. Turlukowski, w: *Unijne rozporządzenie spadkowe...*, s. 143, nb. 17.

tarza (zob. art. 637 naszego k.p.c.). Brak — jak się wydaje — przeszkód, by spadkobierca składający (na podstawie art. 13) oświadczenie przed polskim sądem mógł dołączyć do swego oświadczenia wykaz inwentarza jako dokument prywatny.

Uwzględniana musi być jednak przy tym wskazówka zamieszczona w pkt 33 motywów rozporządzenia zwracająca uwagę na konieczność respektowania przewidzianej w postanowieniach statutu spadkowego kompetencji do przeprowadzenia przed właściwym sądem szczególnego postępowania sądowego (np. postępowania w sprawie spisu inwentarza).

Wątpliwości pojawiają się w sytuacji, gdy spadkobierca, który złożył oświadczenie w sądzie państwa miejsca zwykłego pobytu, działał przy tym pod wpływem błędu lub groźby i chciałby uchylić się od złożonego oświadczenia.

Wady oświadczenia woli, także w odniesieniu do omawianych oświadczeń, objęte są zakresem zastosowania statutu spadkowego. Jeżeli jego postanowienia przewidują kompetencję sądu do zatwierdzenia uchylecia się od skutków prawnych oświadczenia (jak czyni to np. art. 1019 § 3 polskiego k.c.), to z kompetencji tej może skorzystać wyłącznie sąd spadku, a nie sąd, przed którym oświadczenie zostało złożone¹⁵. Natomiast samo złożenie oświadczenia o uchyleniu się od skutków wcześniejszego oświadczenia przed tym samym sądem, przed którym było złożone oświadczenie dotknięte wadą, powinno być dopuszczalne¹⁶. Kompetencja do jego ewentualnego zatwierdzenia należeć już będzie do sądu spadku.

13. W myśl bronionego stanowiska do wywołania skutków wiązanych przez statut spadkowy z oświadczeniem o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, jeżeli oświadczenie takie jest składane w ramach jurysdykcji przewidzianej w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, wystarczy, iż czyni ono zadość wymaganiom, o których była mowa wyżej. W zakresie formy wystarczające jest dopełnienie wymagań wynikających z prawa wskazanego przez normy z art. 28 rozporządzenia nr 650/2012.

Można więc powiedzieć, że ważne oświadczenie złożone w ramach jurysdykcji z art. 13 rozporządzenia zastępuje oświadczenie, dla którego jurysdykcję wskazują art. 4—11 rozporządzenia nr 650/2012. W piśmiennictwie tę rolę oświadczenia złożonego w ramach jurysdykcji z art. 13 rozporządzenia określa się mianem skutków substytucyjnych¹⁷.

¹⁵ Odmiennie dawniej J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 135.

¹⁶ Zob. M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 60, nt. 5.1 (i autorzy tam powołani).

¹⁷ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1502, nb. 1, s. 1504, nb. 4; K. Weitz, *Jurysdykcja krajowa...*, s. 82; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 263, nb. 18; E. Gitschthaler, in: *Kommen-*

Wypada jednak podkreślić, że istnienie jurysdykcji z art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 nie wygasza jurysdykcji przewidzianej w art. 4—11 tegoż rozporządzenia.

14. W rozpatrywanym stanie faktycznym nie budzi wątpliwości spełnienie wynikających z art. 13 rozporządzenia przesłanek jurysdykcji obejmującej złożenie przez spadkobierców T.N. i N.N. (bratanków zmarłego) oświadczenia o odrzuceniu spadku przed sądem w Hadze. Spadkobiercy, którzy odrzucili spadek, zarówno w chwili otwarcia spadku, jak i w chwili złożenia oświadczenia mieli miejsce zwykłego pobytu w Niderlandach, a prawo niderlandzkie dopuszcza składanie tego rodzaju oświadczeń przed sądem.

Z kolei podstawę dla jurysdykcji sądu niemieckiego jako sądu spadku w rozpatrywanej sprawie stanowił art. 4 rozporządzenia nr 650/2012.

Wątpliwości, które pojawiły się przy rozpatrywaniu sprawy spadkowej po zmarłym W.N., dotyczyły w szczególności pojmowania formy na tle art. 28 rozporządzenia, przyporządkowania terminu do złożenia oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku do zakresu miarodajnego w tym zakresie statutu, oceny charakteru prawnego wymagania złożenia oświadczenia przed sądem oraz zawiadomienia sądu spadku o oświadczeniu złożonym w państwie miejsca zwykłego pobytu składającego oświadczenie.

Kwestiom tym poświęcone będą dalsze rozważania.

3. Prawo właściwe do oceny przesłanek ważności (z wyjątkiem formy) i skutków oświadczenia o odrzuceniu spadku

15. Przepis art. 23 ust. 2 lit. e) rozporządzenia nr 650/2012 przesłanki ważności (z wyjątkiem formy) i skutki oświadczenia o odrzuceniu spadku zalicza do zakresu zastosowania statutu spadkowego ustalonego zgodnie z art. 21 lub 22 tegoż rozporządzenia. Prawo właściwe do oceny wymagań w zakresie formy takiego oświadczenia wskazuje oddzielny przepis rozporządzenia (art. 28).

tar..., s. 145, nb. 11; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 139; E. Lein, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 166, nb. 8; J.P. Schmidt, w: *Internationales Erbrecht...*, s. 285, nb. 13.

Przyjmuje się¹⁸, iż na podstawie postanowień statutu spadkowego należy ustalać w szczególności: a) jakie zachowanie kandydata na spadkobiercę może być uznane za przyjęcie lub odrzucenie spadku (m.in. czy wymaga się oświadczenia złożonego wyraźnie, czy wystarcza wola złożona w sposób dorozumiany); b) skutki w rozważanym zakresie milczenia spadkobiercy; c) krąg osób uprawnionych do złożenia oświadczenia; d) dopuszczalność posłużenia się pełnomocnikiem; e) dopuszczalność częściowego przyjęcia lub odrzucenia spadku; f) wpływ oświadczenia określonego spadkobiercy na sytuację współspadkobierców; g) przesłanki prawnej doniosłości i skutki wady oświadczenia woli, którą dotknięte jest oświadczenie; h) skutki przyjęcia lub odrzucenia spadku; i) dopuszczalność skargi pauliańskiej wierzycieli w razie odrzucenia spadku.

16. Zdolność do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku należy oceniać — zważywszy na przepis art. 1 ust. 2 lit. b) rozporządzenia nr 650/2012 — na podstawie postanowień statutu personalnego spadkobiercy¹⁹. W Polsce — w zależności od tego, czy spadkobiercą jest osoba fizyczna, czy też osoba prawna — w celu ustalenia tego statutu należy sięgnąć do miarodajnych w tej mierze norm kolizyjnych ustawy z 2011 r.²⁰ (art. 11 lub 17). Przy rozstrzyganiu o reprezentacji osoby fizycznej niemającej pełnej zdolności do czynności prawnych należy stosować postanowienia konwencji o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci z 19.10.1996 r.²¹

¹⁸ Zob. P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 384, 385, 387, nb. 55, 56, 62; P. Mankowski, in: *Kommentar...*, s. 209, nb. 55—57; G. Hohloch, in: *Erman...*, s. 6803, nb. 6; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 136 i n.; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1185—1186, nb. 31, 35, 39; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 285—287.

¹⁹ Zob. F. Sauvage, *L'option et la transmission du passif dans les successions internationales au regard du règlement européen du 4 juillet*, in: *Droit européen des successions internationales. Le règlement du 4 juillet 2012*, dir. G. Khairallah, M. Revillard, Defrénois, Paris, 2013, s. 110—112, nb. 244 i n.; P. Mankowski, in: *Kommentar...*, s. 209, nb. 58; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 387, nb. 62, s. 484, nb. 19; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 128; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1185, nb. 33—34.

²⁰ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe, Dz.U. 2011, nr 80, poz. 432 ze zm.

²¹ Dz.U. 2010, nr 172, poz. 158. W piśmiennictwie zob. M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., 2018, s. 62, nt. 12.

4. Wymagania w zakresie formy

17. W myśl art. 28 rozporządzenia nr 650/2012 „oświadczenie o przyjęciu lub odrzuceniu spadku, zapisu lub udziału obowiązkowego lub oświadczenie zmierzające do ograniczenia odpowiedzialności osoby składającej to oświadczenie jest ważne pod względem formy, w przypadku gdy odpowiada ono wymogom:

- a) prawa właściwego dla dziedziczenia zgodnie z art. 21 lub 22; lub
- b) prawa państwa, w którym osoba składająca oświadczenie ma miejsce zwykłego pobytu”.

Przepis ten przewiduje do oceny formy oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku alternatywną²² właściwość postanowień statutu spadkowego oraz prawa państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy składającego oświadczenie.

Wynikające z niego normy kolizyjne mają (w odróżnieniu od normy jurysdykcyjnej z art. 13) zasięg uniwersalny. Prawem właściwym na ich podstawie może więc być także prawo państwa trzeciego²³. Zbędne jest jednak poszukiwanie w tym miejscu odpowiedzi na pytanie o konsekwencje tej ich cechy, nie ma to bowiem znaczenia dla sprawy rozstrzygniętej komentowanym wyrokiem. Autorzy oświadczeń o odrzuceniu spadku

²² Zob. F. Sauvage, *L'option...*, s. 113 i n.; M. Makowsky, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 890, nb. 11; A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1564, nb. 5; D. Looschelders, in: *Rom-Verordnungen*, Bd. 6, Hrsg. R. Hüsstege, H.-P. Mansel, Nomos, Baden-Baden, 2015, s. 948, nb. 3, 4; A. Köhler, in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. W. Gierl, A. Köhler, L. Kroiss, H. Wilsch, Nomos, Baden-Baden, 2020, s. 130, nb. 99; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 444, nb. 22, s. 485, nb. 22; A. Zanobetti, in: *The EU Succession Regulation: A Commentary*, eds. A.-L. Calvo Caravaca, A. Davi, H.-P. Mansel, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 412—413, nb. 1; J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 767; G. Hohloch, in: *Erman...*, s. 6816, nb. 1; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1220—1221, nb. 2; Ch. von Bar, P. Mankowski, *Internationales Privatrecht*, Bd. II, C.H. Beck, München, 2019, s. 909, nb. 538; J.P. Schmidt, w: *Internationales Erbrecht...*, s. 283, nb. 1.

²³ Zob. D. Looschelders, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 947, nb. 2, s. 949, nb. 10; M. Lunzer, in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*, Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015, s. 264, nb. 7; C.F. Nordmeier, *Erbannahme, Erbausschlagung und ihre Anfechtung bei Nachlassspaltung nach EGBGB und EuErbVO*, „IPRax” 2016, vol. 36, no. 5, s. 446; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 485, nb. 21; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 60, nt. 2, s. 62—63, nb. 17 (z oczekiwaniem na zajęcie stanowiska przez TSUE); P. Stec, w: *Unijne rozporządzenie spadkowe nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018, s. 223, nb. 6; Ch. von Bar, P. Mankowski, *Internationales Privatrecht...*, s. 909, nb. 538; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 283, nb. 3.

mieli wszak w chwili ich złożenia miejsce zwykłego pobytu w państwie członkowskim, a nie w państwie trzecim.

18. Przyjmuje się na ogół, że pojęcie miejsca zwykłego pobytu, występujące w różnych przepisach rozporządzenia, powinno być rozumiane autonomicznie i jednolicie²⁴. W rozpatrywanym zakresie chodzi o miejsce zwykłego pobytu w chwili złożenia oświadczenia²⁵.

Jeżeli spadkobiercą jest osoba prawna, przy stosowaniu art. 28 rozporządzenia miejsce zwykłego pobytu należy zastąpić siedzibą osoby prawnej, rozumianą jako siedziba jej głównego zarządu w chwili składania oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku²⁶.

19. Jeżeli spadkobierca posługuje się przy złożeniu omawianego oświadczenia pełnomocnikiem, na użytek art. 28 należy brać pod uwagę wyłącznie miejsce zwykłego pobytu spadkobiercy, a nie jego pełnomocnika.

20. Przepis art. 28 rozporządzenia nr 650/2012 dopuszcza możliwość dopełnienia — przy składaniu oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku — wymagań w zakresie formy przewidzianych bądź w postanowieniach statutu spadkowego, bądź w prawie państwa miejsca zwykłego pobytu osoby składającej oświadczenie.

Statutem spadkowym, o czym przypomniano w art. 28, może być bądź prawo wskazane przez art. 21 ust. 1 rozporządzenia nr 650/2012 (prawo państwa miejsca zwykłego pobytu spadkodawcy z chwili śmierci), bądź prawo ustalone według wskazówek z art. 21 ust. 2 tegoż rozporządzenia zgodnie z zasadą ściślejszego związku, bądź wreszcie prawo wybrane

²⁴ Zob. P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Özturk), *Le droit...*, s. 261, nb. 14, s. 485—486, nb. 23; J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 768; M. Pazdan, *Statut spadkowy w świetle rozporządzenia spadkowego*, w: *Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015, s. 98 i n.; Idem, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1169—1170, nb. 15—21, s. 1221, nb. 3; J.P. Schmidt, w: *Internationales Erbrecht...*, s. 284, nb. 6. Zgłaszany jest jednak również budzący wątpliwości postulat, by kryterium miejsca zwykłego pobytu na użytek art. 13 rozporządzenia ujmować mniej rygorystycznie niż w innych przypadkach wykorzystania tego łącznika. Zob. M. Makowsky, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 890, nb. 12.

²⁵ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1564, nb. 7; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Özturk), *Le droit...*, s. 486, nb. 23; J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 768; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1221, nb. 4; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 214, nb. 6.

²⁶ Tak G. Hohloch, in: *Erman...*, s. 6816, nb. 1 z odwołaniem się do definicji zamieszczonych w art. 19 rozporządzenia Rzym I (rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 593/2008 z dnia 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych) i art. 23 rozporządzenia Rzym II (rozporządzenia nr 864/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. dotyczącego prawa właściwego dla zobowiązań pozaumownych); M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1221, nb. 5.

na podstawie art. 22 rozporządzenia. We wszystkich tych przypadkach statut spadkowy oznacza prawo właściwe dla całego spadku zgodnie z zasadą jednolitości statutu spadkowego. Zasady tej nie można przełamać w drodze wyboru prawa²⁷, jeśli nawet składniki majątku spadkowego znajdują się w różnych państwach członkowskich.

Statutem spadkowym może być bądź prawo państwa członkowskiego Unii, bądź prawo państwa trzeciego.

21. Trzeba też pamiętać o możliwej korekturze w procesie ustalania prawa właściwego w sytuacji, gdy statut spadkowy ustalany jest na podstawie normy z art. 21 ust. 1 rozporządzenia nr 650/2012. Może do niej dojść w wyniku odesłania uregulowanego w art. 34 rozporządzenia. Prawo właściwe dla dziedziczenia, w ramach pierwszej możliwości przewidzianej w art. 28 rozporządzenia, to — w sytuacji, gdy dochodzi do odesłania — prawo, które swoją właściwość zawdzięcza odesłaniu.

22. Drugą możliwością w ramach alternatywy z art. 28 rozporządzenia nr 650/2012 może stworzyć prawo wskazane przez łącznik miejsca zwykłego pobytu składającego oświadczenie (odrzucającego spadek). Subokreślnikiem temporalnym jest w tym przypadku chwila złożenia oświadczenia, a nie chwila otwarcia spadku²⁸. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na przepis art. 34 ust. 2 rozporządzenia nr 650/2012, który wyłącza sięganie do odesłania w przypadku prawa wskazanego m.in. przez art. 28 lit. b) rozporządzenia. Oznacza to, że odesłanie może być w rozważanym zakresie brane pod uwagę wyłącznie w ramach pierwszej możliwości wynikającej z alternatywnego rozwiązania przewidzianego w art. 28 rozporządzenia nr 650/2012, i to wyłącznie wtedy, gdy do wskazania prawa właściwego dochodzi na podstawie art. 21 ust. 1 rozporządzenia nr 650/2012²⁹.

23. W rozpatrywanej przez Trybunał sprawie — na podstawie art. 21 ust. 1 rozporządzenia nr 650/2012 — statutem spadkowym było prawo niemieckie. Sądem spadku był sąd niemiecki. Dwaj spadkobiercy oświadczenia o odrzuceniu spadku złożyli przed sądem w Hadze. Skorzystali więc z jurysdykcji przewidzianej w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012.

²⁷ Zob. M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1178, nb. 21.

²⁸ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1564, nb. 7; S. Frank, Ch., Döbereiner, *Nachlassfälle mit Auslandsbezug*, Gieseking, Bielefeld, 2015, s. 179, nb. 614; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 486, nb. 23; J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 768; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 61, nt. 9; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1221, nb. 4; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 284, nb. 6.

²⁹ Zob. J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 767; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 283, nb. 3.

Dla dalszych rozważań ma znaczenie § 1945 ust. 1 k.c.n, który stanowi, że „odrzucenia spadku dokonuje się poprzez złożenie oświadczenia wobec sądu spadku, oświadczenie składa się do protokołu albo w formie publicznie uwierzytelnionej”. Wynikają więc z niego dwa wymagania: złożenie oświadczenia „wobec sądu” oraz zachowanie przy tym określonej formy. Termin do odrzucenia spadku określa § 1944 k.c.n. (według § 1944 ust. 3 wynosi on 6 miesięcy, jeśli spadkobierca w chwili otwarcia spadku przebywał za granicą). Z kolei w myśl § 184 ustawy o ustroju sądów z 1975 r. (Gerichtsverfassungsgesetz) językiem urzędowym w sądzie jest język niemiecki.

Sąd pierwszej instancji w Bremie postanowieniem z 27.02.2020 r. za spadkobierców uznał także bratanków zmarłego, T.N. i N.N., którzy odrzucili spadek, gdyż — zdaniem sądu — z powodu niezachowania terminu do odrzucenia spadku oświadczenie spadkobierców nie wywołało skutków prawnych. Oświadczenie o odrzuceniu spadku — jak wywiódł sąd — byłoby ważne, gdyby w terminie sąd spadku otrzymał oryginały dokumentów. Samo powołanie się na oświadczenie przed sądem w Hadze i przesłanie kopii dokumentów uznano za niewystarczające.

5. Wymaganie złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku w określonym terminie

24. W systemach prawnych dopuszczających złożenie oświadczenia woli o odrzuceniu spadku określany jest zwykle termin, w jakim można tego dokonać.

Poszukując rozwiązania na płaszczyźnie kolizyjnoprawnej, należy na wstępie stwierdzić, że nie obserwuje się — i słusznie — prób objęcia terminu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku zakresem zastosowania statutu formy (a więc m.in. prawa wskazanego przez art. 28 lit. b) rozporządzenia nr 650/2012).

Pokusę kwalifikacji prawnoprocesowej mógłby natomiast stanowić pogląd, iż omawiane oświadczenie jest czynnością procesową (dokonywaną przed sądem) o skutkach materialnoprawnych³⁰. Jeżeli więc statut spadkowy ustanawia termin dla złożenia takiego oświadczenia, to może

³⁰ Zob. na tle polskiego prawa spadkowego tak J. Pietrzykowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. III, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, 1972, s. 1925; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński,

to być rozumiane jako wymaganie dotrzymania tego terminu w postępowaniu przed sądem spadku³¹.

Rozumowanie takie pozbawiałoby jednak praktycznej użyteczności art. 28 lit. b) rozporządzenia nr 650/2012. Zwrócił na to uwagę w swej opinii rzecznik generalny (pkt 66 i 67). Jest to trafne spostrzeżenie.

25. W doktrynie dominuje zasługujący na akceptację pogląd, że ze względu na materialnoprawny charakter terminu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku należy objąć go zakresem zastosowania statutu spadkowego wyznaczonego na podstawie norm kolizyjnych z art. 21—22 rozporządzenia nr 650/2012³². Wiąże on zarówno wtedy, gdy do złożenia oświadczenia dochodzi przed sądem państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy, jeśli korzysta on z jurysdykcji przyznanej mu w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, jak i wtedy, gdy oświadczenie jest składane

w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. VI, *Spadki*, red. J. Gudowski, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 304, nb. 2. Niektórzy autorzy podkreślają, że w instytucji przyjęcia lub odrzucenia spadku „przeplatają się wzajemnie wątki materialno-prawne i procesowe” (tak B. Kordasiewicz, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, C.H. Beck, Warszawa, 2015, s. 505, nb. 4) lub że „nie kwestionując materialnoprawnego charakteru tego oświadczenia (czynności prawnej), trudno odmówić mu przynajmniej pewnych elementów procesowych” (tak G. Gorczyński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. VI, *Spadki*, red. M. Habdas, M. Frasz, Wolters Kluwer, Warszawa, 2019, s. 561, nb. 1). Są też autorzy, którzy stwierdzają, że omawiane oświadczenie jest jednostronną czynnością prawną prawa cywilnego materialnego także wtedy, gdy jest dokonywane przed sądem (tak W. Borysiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. III, *Spadki*, red. K. Osajda, C.H. Beck, Warszawa, 2013, s. 797, nb. 6; E. Niezbecka, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. IV, *Spadki*, red. A. Kidyba, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015, s. 299, nb. 3; J. Kremis, R. Strugała, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, C.H. Beck, Warszawa, 2016, s. 1836, nb. 1; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, s. 1285, nb. 5).

³¹ Zob. F. Odersky, in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung...*, s. 103, nb. 2.

³² Zob. P. Lagarde, *Les principes de base...*, s. 712; F. Sauvage, *L'option...*, s. 100; M. Makowsky, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 892, nb. 18; M. Volmer, *Die EU-Erbrechtsverordnung — erste Fragen an Dogmatik und Forensik*, „Der Deutsche Rechtspfleger” 2013, s. 429; M. Lunzer, in: *Kommentar...*, s. 264, nb. 8; S. Frank, Ch., Döbereiner, *Nachlassfälle...*, s. 178, nb. 613; D. Looschelders, in: *Rom-Verordnungen...*, s. 925, nb. 18; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 484, nb. 20; J. Pazdan, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 136—137; P. Czubik, *Transgraniczne odrzucenie spadku...*, s. 26; R. Dubowski, J. Mazurkiewicz, w: *Unijne rozporządzenie spadkowe nr 650/2012...*, s. 223, nb. 5; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 61, nt. 12; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1185, nb. 31; Ch. von Bar, P. Mankowski, *Internationales Privatrecht...*, s. 910, nb. 542; K. Thorn, w: *Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch*, C.H. Beck, München, 2020, s. 2789, nb. 1 do art. 28; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 286, nb. 17; M. Kostwiński, F. Nowak, w: *Notariat...*, s. 1965, nb. 156; Ch. von Bar, P. Mankowski, *Internationales Privatrecht...*, s. 910, nb. 542, 543; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 286, nb. 17.

wobec sądu (przed sądem) spadku, jeśli składający oświadczenie korzysta z jurysdykcji wynikającej z art. 4—11 tegoż rozporządzenia.

Statut spadkowy rozstrzyga nie tylko o długości terminu, jego biegu, lecz także o skutkach niezachowania terminu.

Jeśli więc spadkobierca skorzystał z możliwości złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku przed sądem państwa miejsca jego zwykłego pobytu, którą to możliwość stworzył dla niego art. 13 rozporządzenia nr 650/2012, i oświadczenie to czyni zadość wymaganiom co do terminu (we wskazanym wyżej zakresie) wynikającym z postanowień statutu spadkowego i innym wymaganiom przewidzianym w miarodajnych dla oświadczenia statutów (m.in. statutu personalnego), to cel w postaci odrzucenia spadku osiągnął (zob. pkt 67 opinii rzecznika generalnego). Dla skuteczności oświadczenia wystarczające jest zatem złożenie przez spadkobiercę ważnego oświadczenia przed sądem państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy w terminie wyznaczonym w postanowieniach statutu spadkowego.

26. W rozpatrywanej przez TSUE sprawie spadkobierców, którzy skorzystali z dobrodziejstwa art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 (T.N. i N.N.), wiązał termin określony w § 1944 k.c.n. Termin ten został przez nich dochowany dzięki oświadczeniom złożonym w tym terminie przed sądem w Hadze.

Dzięki temu oświadczenia złożone w ramach jurysdykcji przewidzianej w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 wypełniają w pełni funkcję substytucyjną w stosunku do oświadczeń, które mogły być złożone w ramach jurysdykcji określonej w art. 4—11 tegoż rozporządzenia.

Ten punkt widzenia wsparł w swej opinii rzecznik generalny. Zgodzić się należy z tezą, iż „termin do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku [...] jest dochowany, jeżeli przed jego upływem dokonane zostaną w sądzie państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy wszystkie czynności, jakich przeprowadzenie przed sądem jest zgodnie z prawem tego państwa wymagane, aby oświadczenie uznać za złożone” (pkt 69). Nie jest też konieczne złożenie oświadczenia wobec sądu spadku, jeśli nawet takie wymaganie wynika z postanowień statutu spadkowego.

Niewykonanie obowiązku zawiadomienia sądu spadku przez spadkobiercę korzystającego z jurysdykcji przewidzianej w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 o złożeniu oświadczenia nie może mieć — jak sądzę — wpływu na ocenę ważności (skuteczności) oświadczenia.

Wbrew temu, co napisano w zd. 3 motywu 32 tegoż rozporządzenia, terminu do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku nie można rozciągać na wykonanie obowiązku poinformowania sądu (lub innego organu) rozpatrującego sprawę spadkową o istnieniu takiego oświadczenia. Przemawia za tym charakter prawny motywów.

27. W wyroku TSUE z 2 czerwca 2022 r. brak wyraźnego odniesienia się do kwestii terminu, Trybunał ograniczył bowiem swoje rozstrzygnięcia do kwestii związanych z odpowiednim przyporządkowaniem wymagań w zakresie formy.

6. Wymaganie złożenia oświadczenia wobec sądu (przed sądem)

28. Przepis § 1995 k.c.n. wymaga złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku wobec sądu spadku. Od oceny charakteru prawnego tego wymagania zależało w znacznej mierze rozstrzygnięcie rozpatrywanej przez TSUE sprawy. Przyjęcie, że jest to wymaganie materialnoprawne, otwierało drogę do stosowania tego przepisu w dosłownym jego brzmieniu w ramach właściwości statutu spadkowego (art. 23 ust. 2 lit. e) rozporządzenia nr 650/2012). Z kolei stanowisko, że odnosi się ono do formy, stwarzało możliwość zadowolenia się dopełnieniem przesłanek z prawa właściwego dla formy na podstawie art. 28 lit. b) rozporządzenia nr 650/2012), a więc prawa państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy.

29. Poszukując rozstrzygnięcia, Trybunał z jednej strony zetknął się z dość rozpowszechnionym w doktrynie niemieckiej poglądem opowiadającym się za pierwszym rozwiązaniem³³. Z drugiej jednak strony musiał liczyć się również z odmiennymi propozycjami.

W polskim piśmiennictwie dominuje pogląd opowiadający się za uznaniem wymagania udziału organu państwowego przy dokonaniu czynności prawnej jako dotyczącego formy³⁴. Rozwiązanie to rozciągane

³³ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1564, nb. 4; S. Frank, Ch. Döbereiner, *Nachlassfälle...*, s. 178, nb. 614; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 285, nb. 16. Zob. też autorów powołanych przez M. Margońskiego, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 62, nb. 16 oraz przez rzecznika generalnego w przyp. 7 do pkt 31 opinii.

³⁴ Zob. J. Górecki, *Forma umów obligacyjnych i rzeczowych w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2007, s. 161; M. Pazdan, w: *System Prawa Handlowego*, T. 9, *Międzynarodowe prawo handlowe*, red. W. Popiołek, C.H. Beck, Warszawa, 2013, s. 447, nb. 54 [dalej: System PH, t. 9]; Idem, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017, s. 164, nr 185; Idem, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014, s. 774, nb. 92; J. Gołaczyński, *Prawo prywatne międzynarodowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2015, s. 173, nb. 226; K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2017, s. 241, nb. 99.

jest również na wymaganie złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku wobec sądu (przed sądem)³⁵.

Propozycje idące w podobnym kierunku spotkać można także w innych państwach członkowskich UE³⁶. Zachętę do tego znajdujemy w motywie 32 rozporządzenia nr 650/2012. W postanowieniu tym wzywa się do umożliwienia spadkobiercy w państwie członkowskim miejsca jego zwykłego pobytu złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku przed sądem w tym państwie członkowskim w formie przewidzianej prawem tego państwa. Wynika z tego oczekiwanie respektowania skutków złożenia takiego oświadczenia w innych państwach członkowskich, a zwłaszcza w państwie sądu spadku.

Za traktowaniem udziału sądu w dokonaniu czynności (w postaci wymagania złożenia oświadczenia wobec sądu przewidzianego w § 1944 k.c.n.) zdecydowanie opowiedział się w swej opinii rzecznik generalny (pkt 57 i n.). W tym duchu sformułowana została przez niego propozycja odpowiedzi na pytania prejudycjalne sądu drugiej instancji w Bremie (zob. pkt 75 i 80 opinii).

30. Do propozycji tej przychylił się Trybunał, stwierdzając nie tylko, że „oświadczenie o odrzuceniu spadku złożone przez spadkobiercę przed sądem państwa członkowskiego jego miejsca zwykłego pobytu uważa się za ważne pod względem formy, jeżeli spełnione zostały wymagania co do formy mające zastosowanie przed tym sądem”, ale nadto podkreślając, że nastąpi to „bez konieczności spełnienia przez to oświadczenie — dla celów jego ważności — wymagań co do formy ustanowionych w prawie właściwym dla dziedziczenia”. Tym samym Trybunał opowiedział się za wypełnianiem przez oświadczenie złożone w ramach jurysdykcji przewidzianej w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 funkcji substytucyjnej w pełnym zakresie w stosunku do oświadczeń składanych w ramach jurysdykcji ogólnej wynikającej z art. 4—11 tegoż rozporządzenia. To stanowisko zasługuje na akceptację.

³⁵ Zob. J. Pazdan, *Forma oświadczenia...*, s. 768—769 (i przytoczona tam argumentacja); Eadem, *Przyjęcie i odrzucenie spadku...*, s. 162; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 62—63, nb. 17; M. Pazdan, w: PPM. Komentarz 2018, s. 1221; M. Kostwiński, F. Nowak, *Notariat...*, s. 1965, nb. 158.

³⁶ Zob. P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 48 i n., nb. 27—30.

7. Wymagania językowe

31. Spadkobiercy T.N. i N.N. oświadczenia o odrzuceniu spadku złożyli 13.09.2019 r. przed sądem w Hadze w języku niderlandzkim. Korepondencję z sądem spadku w Bremie początkowo prowadzili w języku niderlandzkim (pismo z 13.12.2019 r.). Dopiero w późniejszych pismach korzystali z języka niemieckiego (np. pismo z 15.01.2020 r.).

Już po wydaniu przez sąd spadku postanowienia z 27.02.2020 r. uznającego ich za spadkobierców dostarczyli temu sądowi oryginały dokumentów sporządzonych przed sądem w Hadze wraz z tłumaczeniem na język niemiecki.

32. Podejmując postanowienie z 27.02.2020 r., sąd spadku w Bremie wychodził z założenia, że spadkobiercy odrzucający spadek powinni byli przedłożyć mu jako sądowi spadku przed upływem terminu określonego w prawie niemieckim do odrzucenia spadku zarówno oryginały dokumentów sporządzonych przez sąd haski, jak i ich tłumaczenia na język niemiecki. Ponieważ tego w tym terminie nie wykonali, choć wynikający z prawa niemieckiego termin w chwili składania oświadczenia przed sądem w Hadze był zachowany, to istniała podstawa do wydania wspomnianego postanowienia z 27.02.2020 r.

33. Przy dokonywaniu czynności prawnych (składaniu oświadczeń woli) obowiązuje zasada swobody językowej. Ta swoboda bywa niekiedy ograniczana przez strony w ich wzajemnych stosunkach przez wyznaczenie przez nie tzw. języka kontraktu³⁷. Strony mogą też nadać ustanowionemu przez siebie wymaganiu językowemu charakter wymagania dotyczącego formy³⁸. Wymaganie posłużenia się określonym językiem, traktowane jak wymaganie dotyczące formy przy złożeniu określonego oświadczenia woli, może też wynikać z przepisów prawa³⁹.

34. W poszczególnych państwach jest też ustanawiany język obowiązujący w postępowaniu przed sądami lub notariuszami (język urzędowy)⁴⁰.

³⁷ Zob. M. Pazdan, *Język kontraktu — jego znaczenie i wyznaczanie*, „Problemy Prawne Handlu Zagranicznego” 1988, t. 12, s. 29 i n.; Idem, w: System PH, t. 9, s. 440, nb. 26 i n.

³⁸ J. Górecki, *Forma umów...*, s. 151, pkt 4, lit. tam powołana; M. Pazdan, w: System PH, t. 9, s. 447, nb. 56—58.

³⁹ Zob. J. Górecki, *Forma umów...*, s. 151, pkt 4; M. Pazdan, w: System PH, t. 9, s. 447, nb. 56.

⁴⁰ W Polsce zob. art. 27 Konstytucji RP oraz art. 4 ustawy z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim, Dz.U. 2019, poz. 1480 ze zm. Co do notariuszy polskich zob. art. 4 pkt 6 tej ustawy oraz art. 2 § 3 zd. 1 prawa o notariacie z dnia 14 lutego 1991 r., Dz.U. 2020, poz. 1199 ze zm. [dalej: PrNot].

35. Z kolizyjnoprawnego punktu widzenia wymaganie posługiwania się w postępowaniu przed sądem językiem urzędowym uzasadniać można zasadą właściwości *legis fori processualis*⁴¹. Tę zasadę należy odnieść także do postępowania przed notariuszem, jeżeli został on wyposażony w odpowiednie kompetencje do przeprowadzenia postępowania.

36. Warto w tym kontekście wspomnieć, że w Polsce równocześnie z zasadą dokonywania czynności notarialnych w języku polskim ustanowioną w zd. 2 w art. 2 § 3 PrNot została notariuszom przyznana kompetencja do dokonania dodatkowo czynności, o którą chodzi w języku obcym. Przepis art. 87 § 1 pkt 1 PrNot określa, jak tego dokonać⁴². Otwiera to możliwość — jeżeli oświadczenie przed polskim notariuszem składa cudzoziemiec posługujący się językiem, który jest językiem urzędowym obowiązującym w sądzie spadku — stworzenia dokumentu potwierdzonego przez polskiego notariusza w języku obcym. Dotyczyć to może oświadczeń o odrzuceniu spadku spadkobierców mających zwykły pobyt w Polsce, jednocześnie zaś posługujących się językiem urzędowym obowiązującym w sądzie spadku, mającym siedzibę w innym państwie członkowskim. Jest to zgodne z ideą wyrażoną w pkt 32 zd. 1 motywów rozporządzenia nr 650/2012.

37. Wymaganiem odrębnym jest wymaganie formy, w jakiej oświadczenie o odrzuceniu spadku powinno być złożone. Prawo w tym zakresie właściwie wskazuje oczywiście statut formy ustalany na podstawie art. 28 rozporządzenia nr 650/2012. Nie obejmuje on wymagań językowych.

38. Na podstawie własnej *legis fori processualis* sąd spadku w Bremie mógł domagać się tłumaczeń na język niemiecki dokumentów sporządzonych w języku niderlandzkim. Mógł też — jeśli przewiduje to *lex loci processualis* — domagać się dostarczenia oryginałów powyższych dokumentów. Nietrafnie jedynie uznał, że wszystko to powinno być dopełnione w przewidzianym w *lex successionis* terminie do odrzucenia spadku.

8. Zawiadomienie sądu spadku o odrzuceniu spadku

39. W pkt 32 zd. 3 motywów rozporządzenia nr 650/2012 stwierdzono, że osoby, które skorzystały z możliwości stworzonej przez art. 13

⁴¹ Zob. M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A..., s. 29 i lit. tam powołana; J.P. Schmidt, in: *Internationales Erbrecht...*, s. 287, nb. 23.

⁴² Zob. M.Z. Król, w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021, s. 302—303, nb. 113.

tegoż rozporządzenia, „powinny same poinformować sąd lub organ rozpatrujący lub mający rozpatrywać daną sprawę spadkową o istnieniu takich oświadczeń w terminie określonym przez prawo właściwe dla dziedziczenia”.

W doktrynie rozpowszechniony jest pogląd, że ze względu na charakter motywów przytoczona wypowiedź z ich pkt 32 zd. 3 nie stwarza prawnego obowiązku zawiadomienia sądu spadku, obarczonego sankcją nieważności złożonego oświadczenia⁴³. Nie oznacza to jednak braku obowiązku.

40. Można zgodzić się z wypowiedzią rzecznika generalnego (pkt 74), iż „ostatnie zdanie motywu 32 należy rozumieć jako wskazujące na konieczność podjęcia przez osobę, która złożyła oświadczenie o odrzuceniu spadku, czynności, dzięki którym sąd rozpatrujący sprawę poweźmie wiadomość o złożeniu ważnego oświadczenia [...]. Niedokonanie tych czynności i niezawiadomienie sądu rozpatrującego sprawę spadkową nie może oznaczać jednak nieważności złożonego oświadczenia”.

41. Należy jednak ubolewać, iż nie podjęto próby unormowania omawianej kwestii w rozporządzeniu⁴⁴, choćby w postaci obciążającego sąd, przed którym oświadczenie złożono, obowiązku niezwłocznego powiadomienia sądu spadku co najmniej o tym, iż do złożenia oświadczenia o odrzuceniu spadku w państwie zwykłego pobytu spadkobiercy doszło.

9. Wnioski końcowe

Jurysdykcja przewidziana w art. 13 rozporządzenia nr 650/2012 jest jurysdykcją dodatkową w stosunku do jurysdykcji uregulowanej w art. 4—11 tegoż rozporządzenia. Obejmuje wyłącznie oświadczenia w tym przepisie opisane. Ich treść określa statut spadkowy. Jurysdykcja z art. 13 nie obejmuje zaś skutków milczenia kandydata na spadkobiercę

⁴³ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1505, nb. 12; P. Wautelet, in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit...*, s. 264—265, nb. 20—22; P. Czubik, *Przepisy dotyczące odrzucenia spadku...*, s. 15; M. Margoński, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB..., s. 63, nt. 19—20. Tak też rzecznik generalny w opinii w pkt 71—73. Odmiennie, za sankcją nieważności, opowiedział się F. Odersky, in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung...*, s. 103, nb. 2.

⁴⁴ Zob. A. Dutta, in: *Münchener Kommentar...*, s. 1505, nb. 12; K. Weitz, *Jurysdykcja krajowa...*, s. 82.

Skutki odrzucenia spadku ocenia się według postanowień statutu spadkowego także wtedy, gdy doszło do niego w ramach jurysdykcji z art. 13 rozporządzenia.

W rozpatrywanej przez TSUE sprawie sąd spadku w Bremie uznał, że skoro w terminie określonym przez statut spadkowy (§ 1944 ust. 3 BGB) nie doręczono mu oryginału dokumentu zawierającego odrzucenie spadku wraz z urzędowym tłumaczeniem na język niemiecki, nie doszło do skutecznego odrzucenia spadku.

Odpowiadając na pytania prejudycjalne niemieckiego sądu drugiej instancji, TSUE trafnie stwierdził, że w razie odrzucenia spadku w państwie miejsca zwykłego pobytu odrzucającego, wystarczy dopełnić wymagania co do formy przewidziane w prawie państwa, w którym składane jest oświadczenie, bez konieczności dopełnienia także wymagań przewidzianych w *lex successiois*.

Na podstawie *legis processualis* niemiecki sąd spadku mógł domagać się dostarczenia tłumaczenia na język niemiecki dokumentów sporządzonych w języku niderlandzkim. Na tej samej podstawie mógł też domagać się dostarczenia oryginałów powyższych dokumentów. Nietrafnie jednak uznał, że czynności te muszą być dopełnione w terminie do odrzucenia spadku przewidzianym w *lex successiois*.

Jest też oczywiste, że niezastosowanie się składającego oświadczenie woli do wskazówki zamieszczonej w ostatnim zdaniu motywu 32 rozporządzenia (pkt 74) w sprawie obowiązku zawiadomienia o złożeniu oświadczenia nie powoduje nieważności oświadczenia.

Pożądane wydaje się wyraźne uregulowanie w przyszłości w rozporządzeniu obowiązku zawiadomienia sądu spadku o złożonym oświadczeniu o odrzuceniu spadku w państwie miejsca zwykłego pobytu składającego oświadczenie.

Bibliografia

- Bagan-Kurluta K., *Prawo prywatne międzynarodowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2017.
- von Bar Ch., Mankowski P., *Internationales Privatrecht*, Bd. II, C.H. Beck, München, 2019.
- Borysiak W., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. III, *Spadki*, red. K. Osajda, C.H. Beck, Warszawa, 2013.
- Czubik P., *Przepisy dotyczące odrzucenia spadku w europejskim rozporządzeniu spadkowym z perspektywy polskiego notariusza*, „Krakowski Przegląd Notarialny” 2016, nr 2.

- Czubik P., *Transgraniczne odrzucenie spadku w świetle rozporządzenia nr 650/2012 — zagadnienia wybrane*, „Rejent” 2017, nr 2.
- Dubowski R., Mazurkiewicz J., w: *Unijne rozporządzenie spadkowe nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Dutta A., in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Bd. 10, *Internationales Privatrecht I. Europäisches Kollisionsrecht, Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (Art. 1—24)*, Hrsg. J. von Hein, C.H. Beck, München, 2015.
- Frank S., Döbereiner Ch., *Nachlassfälle mit Auslandsbezug*, Giesecking, Bielefeld, 2015.
- Gitschthaler E., in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*, Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015.
- Gołaczyński J., *Prawo prywatne międzynarodowe*, C.H. Beck, Warszawa, 2015.
- Gorczyński G., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. VI, *Spadki*, red. M. Habdas, M. Fras, Wolters Kluwer, Warszawa, 2019.
- Górecki J., *Forma umów obligacyjnych i rzeczowych w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 2007.
- Hohloch G., in: *Erman. Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Hrsg. H.P. Westermann, B. Grunewald, G. Maier-Reimer, Otto Schmidt, Köln, 2017.
- Köhler A., in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. W. Gierl, A. Köhler, L. Kroiss, H. Wilsch, Nomos, Baden-Baden, 2020.
- Kordasiewicz B., w: *System Prawa Prywatnego*, T. 10, *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, C.H. Beck, Warszawa, 2015.
- Kostwiński M., Nowak F., w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021.
- Kremis J., Strugała R., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, C.H. Beck, Warszawa, 2016.
- Król M.Z., w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021.
- Lagarde P., in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung, Kommentar*, Otto Schmidt, Köln, 2015.
- Lagarde P., *Les principes de base du nouveau règlement européen sur les successions*, „Revue critique de droit international privé” 2012, no. 4.
- Lein E., in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. A. Dutta, J. Weber, C.H. Beck, München, 2021.
- Looschelders D., in: *Rom-Verordnungen*, Bd. 6, Hrsg. R. Hüsstege, H.-P. Mansel, Nomos, Baden-Baden, 2015.
- Lunzer M., in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*, Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015.
- Makowsky M., in: *Rom-Verordnungen*, Bd. 6, Hrsg. R. Hüsstege, H.-P. Mansel, Nomos, Baden-Baden, 2015.
- Mankowski P., in: *Kommentar zur EU-Erbrechtsverordnung*, Hrsg. A. Deixler-Hübner, M. Schauer, MANZ Verlag Wien, Wien, 2015.

- Margoński M., w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, T. IVB, *Prawo i postępowanie spadkowe. Komentarz*, red. K. Osajda, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Niezbecka E., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. IV, *Spadki*, red. A. Kidyba, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015.
- Nordmeier C.F., *Erbannahme, Erbausschlagung und ihre Anfechtung bei Nachlassspaltung nach EGBGB und EuErbVO*, „IPRax” 2016, vol. 36, no. 5.
- Odersky F., in: U. Bergquist et al., *EU-Erbrechtsverordnung, Kommentar*, Otto Schmidt, Köln, 2015.
- Pazdan J., *Forma oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku według rozporządzenia spadkowego UE z 2012 r.*, w: *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, red. J.W. Adamowski, T. Wallas, K. Kakareko, Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”, Warszawa—Poznań, 2016.
- Pazdan J., *Przyjęcie i odrzucenie spadku według rozporządzenia spadkowego UE z 2012 r. (z wyłączeniem problematyki formy)*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Pazdan M., *Język kontraktu — jego znaczenie i wyznaczanie*, „Problemy Prawne Handlu Zagranicznego” 1988, t. 12.
- Pazdan M., *Prawo prywatne międzynarodowe*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Pazdan M., *Statut spadkowy w świetle rozporządzenia spadkowego*, w: *Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015.
- Pazdan M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. II, red. K. Pietrzykowski, C.H. Beck, Warszawa, 2021.
- Pazdan M., w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Pazdan M., w: *System Prawa Handlowego*, T. 9, *Międzynarodowe prawo handlowe*, red. W. Popiołek, C.H. Beck, Warszawa, 2013.
- Pazdan M., w: *System Prawa Prywatnego*, T. 20A, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H. Beck, Warszawa, 2014.
- Pietrzykowski J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. III, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, I. Bielski, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, 1972.
- Rechberger W.H., Frodl S., in: *Die EU-Erbrechtsverordnung in Österreich. Handbuch*, Hrsg. W.H. Rechberger, B. Zöchling-Jud, Verlag Österreich, Wien, 2015.
- Sauvage F., *L'option et la transmission du passif dans les successions internationales au regard du règlement européen du 4 juillet*, in: *Droit européen des successions internationales. Le règlement du 4 juillet 2012*, dir. G. Khairallah, M. Revillard, Defrénois, Paris, 2013.
- Schmidt J.P., in: *Internationales Erbrecht*, Hrsg. A. Dutta, J. Weber, C.H. Beck, München, 2021.

- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. VI, *Spadki*, red. J. Gudowski, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Stec P., w: *Unijne rozporządzenie spadkowe Nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Szpunar M., *Wykładnia autonomiczna europejskiego prawa prywatnego międzynarodowego*, w: *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, red. M. Pazdan, M. Jagielska, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017.
- Szymański A., w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, C.H. Beck, Warszawa, 2021.
- Thorn K., w: *Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch*, C.H. Beck, München, 2020.
- Turlukowski J., w: *Unijne rozporządzenie spadkowe Nr 650/2012. Komentarz*, red. M. Załucki, C.H. Beck, Warszawa, 2018.
- Volmer M., *Die EU-Erbrechtsverordnung — erste Fragen an Dogmatik und Forensik*, „Der Deutsche Rechtspfleger” 2013.
- Wautelet P., in: A. Bonomi, P. Wautelet (avec la collaboration I. Pretelli et A. Öztürk), *Le droit européen des successions. Commentaire de Règlement (UE) n° 650/2012 du 4 juillet 2012*, Éditions Bruylant, Bruxelles, 2016.
- Weitz K., *Jurydyka krajowa w sprawach spadkowych w świetle rozporządzenia spadkowego*, w: *Nowe europejskie prawo spadkowe*, red. M. Pazdan, J. Górecki, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2015.
- Zanobetti A., in: *The EU Succession Regulation: A Commentary*, eds. A.-L. Calvo Caravaca, A. Davi, H.-P. Mansel, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.